

„Magyarország összes honpolgárai politikai tekintetben
egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet,
amelynek a hon minden polgára,
bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

Az 1868. évi 44. törvénycikk; Deák Ferenc fogalmazása

Magyarország lelkiismerete

Krúdy Gyula: *A tiszaezlári Solymosi Eszter*

Magyarország a múlt század második felében rohamléptekkel számolta fel nyomasztó feudális örökségét.

Az 1867. évi 17. törvénycikk például kimondotta a magyarországi zsidóság teljes egyenjogúságát.

Egy év múlva, 1868-ban a 44. törvénycikk minden nemzetiséget elismer. Legyen valaki magyar, német, szlovák, román vagy zsidó: „*az oszthatatlan, egységes magyar nemzet tagja*”.

A magyarországi zsidóság nagy lendülettel fejlődik, tanul, épít, dolgozik, magyarosodik. Szeretik hazájukat. Úgy magyarok, hogy zsidó mivoltukat sem kell megtagadniuk. Kiss József 1868-ban ilyen című verseskötetével arat költői babérokat: *Zsidó dalok*.

A magyar zsidók már 1848-ban áldozatokat hoztak hazájukért. Támogatták a forradalmat, tömegesen harcoltak a honvéd hadseregben. Forradalmi szereplésükért Haynau 1849-ben óriási összegű hadisarcclal büntette őket.

1867 után a szegény és üldözött kelet-európai zsidóság tömegesen kezdett vándorolni ebbe a türelmes és gazdag országba, Magyarországba.

A magyarországi zsidóság száma ugrásszerűen emelkedett; néhány év alatt száz-ezernyi fővel.

A legtöbb zsidó bevándorló az ország keleti kapujának környékén: Beregben, Máramarosban és Szabolcsban talált vándorútjának első itteni állomására. Olcsó, szorgalmas napszámosok voltak: tutajosok, fuvarosok, szolgák, béresek. Sok volt közöttük a koldus. De akadt szép számmal kereskedő és kocsmáros is. Az ügyvéddé, városlakó iparossá, boltossá, bankárrá, földbérlővé fejlődött, itt született, itt honos zsidóság némi leereszkedő, jóindulatú gyanakvással kezelte őket. A falusi nép csodálkozott zárkózottságukon, ismeretlen vallási szokásaikon, a koldusok külsején.

Ezzel párhuzamosan, ugyanezekben az években végleg hanyatlásnak indult a kisbirtokos nemesség, mégpedig főleg és leglátványosabban az említett északkeleti megyékben, így például a Nyírségben. Helyzetükkel képtelenek lévén tárgyilagosan szembenézni, bajaikért a Habsburg-házat kiszolgáló Tisza Kálmán politikáját tették fe-

lelőssé. Mindent támadtak, amit ez a párt – Tisza pártja – kezdeményezett, a jót is. Utolsó végváruk, a vármegye felhasználásával, arra támaszkodva, többek között a zsidóság rohamosan növekvő létszámát is felhánytorgatták a kormánynak. Harsogni kezdtek: Tisza Kálmán kormánya a magyar lakosság kárára kedvez a zsidóknak. A zsidóellenesség tehát ürügy, eszköz, lehetőség volt számukra a kormány megbuktatására.

Szervezkedni kezdtek. Támadták az 1867-es és 1868-as törvényeket. Istóczy Győző Vas megyei képviselő 1875. április 8-án antiszemita beszédet mondott a Parlamentben; 1878-ban már odáig ment, hogy a zsidók kitelepítését szorgalmazta. Verhovay Gyula 1879-ben antiszemita lapot indított.

Nagyarányú küzdelem bontakozott ki Magyarország haladó és maradi erői között, s e harc egyik megnyilvánulási formája a zsidókérdés lett.

Az Istóczy-féle szervezkedés híve volt Ónódy Géza elszegényedett tiszaezlári kisbirtokos nemes, országgyűlési képviselő is. Ennek az Ónódynak a falujában, éppen abban az évben, amikor III. Sándor orosz cár trónra léptével (1881) és közvetlenül utána újult erővel lángolt fel a zsidóüldözés a cári birodalomban, és keletről ismét tömegek kezdtek Magyarország felé áramlani: 1882. április elsején eltűnt Solymos (vagy Solymosi, később már nem röstellték y-nal írni a nevét némely újságok, hadd higgyék, hogy nemes kisasszonyka lehetett) Eszter tizennégy éves cseléd lány, aki egy csősz házában szolgált.

Az eltűnés napján a falu huszonöt családból álló zsidó lakossága előimádkozót választott – rabbi tartására nem futotta –, és ezért körükben éjszakáig tartó jövés-ménés volt.

Kapóra jött ez a véletlen Ónódynak és baráti körének! Itt a kedvező alkalom egy nagyszabású zsidóellenes hadjárat megindítására. Van egy eltűnt lányka, de nincsen holttest; bárki bármivel gyanúsítható tehát. Főleg a tiszaezlári zsidók, akik szegények, és nincsenek támogatóik.

Ónódy közreműködésével Bary József nyíregyházi törvényszéki aljegyző mint vizsgálóbíró, Péczely Kálmán írnok és Recsky András csendbiztos veréssel és fenyegetéssel rávették Scharf József zsidó egyházfi tizenhárom éves fiát, Móricot, hogy vallja azt: Solymos Esztert édesapja és társai tették el láb alól vallásszertartási okból, hogy vérét a húsvéti kovásztalan kenyérbe süssék.

Nem közömbös tény, hogy az írnok, Péczely, rablógyilkos volt, akit jó magaviselete miatt tizenkét évi börtön után szabadlábra helyeztek, és aki mindjárt állást is kapott a nyíregyházi bíróságon.

Bary és társai ezzel a várvád rágalmát elevenítették fel, mintha a zsidók vallási szokásaihoz keresztény szüzek vére is szükséges lenne. Ők maguk ebben nem hittek, de a várvádat alkalmasnak tartották országos indulatok fölkeltésére.

Ravaszul kitervelt vádaskodásukat azonban gátolta az eltűnt lány holttestének váratlan felbukkanása.

Solymos Eszter holttestét ugyanis kivetette a Tisza. Ruhájáról és egy lábhegéről kétségkívül azonosítani lehetett. Külsérelmi nyom nem volt rajta. Kiderült, hogy szegény kis „Iluskát” gazdasszonya kergette öngyilkosságba, mert éhezett és verte.

Mivel azonban a holttestre is zsidók akadtak, mégpedig tisztai tutajosok, veréssel és fenyegetéssel ideig-óráig őket is rá tudták venni: valljanak úgy, mintha a holttest nem a Solymos Eszteré lenne, mert nem a kislány ruhája volt rajta stb.

Ezt a vallomást az a Vay György csendbiztos csikarta ki a tutajosokból, aki ellen kegyetlenkedés és sikkasztás miatt fegyelmi eljárás volt folyamatban. De Vay György praktikáira is fény derült.

Ilyen körülmények között került sor Nyíregyházán a Scharf Móric tizenhárom éves zsidó kisfiú által rituális gyilkossággal vádolt tiszzaeszlári zsidók pörére.

Nagy volt a tét: ártatlan emberek sorsa, és ezen túl: a haladás ügye. Kérdés lett, merre tart Magyarország, kiállja-e az emberség és a jogállamiság próbáját. Krúdy szavaival: *van-e Magyarországnak lelkiismerete?*

Nem tagadható, hogy ez az éppoly gonoszul, mint amilyen szakszerűtlenül kifundált vád országszerzte nagy viharokat kavart, és kedvezett az antiszemitizmusnak, hiszen Önódy rögtön az országgyűlés elé vitte az ügyet. Mégis megállapíthatjuk: Magyarország lelkiismerete megszólalt, és emberieségből, jogból, társadalmi haladásból mindent összevetve jól vizsgázott.

Szeyferth Ede főügyész már a vádat is úgy képviselte, hogy a bíróság elnöke meginteni kényszerült, amiért nem vádlóként, hanem védőként beszél, a tanúkihallgatások után pedig el is ejtette a vádat; a védelmet nem kisebb egyéniség vezette, mint Eötvös Károly országgyűlési képviselő, az egyik legkeresettebb fővárosi ügyvéd. Egész sor agyonfenyegetett, bántalmazott, ijesztgetett tanú, parasztok, napszámosok, vidéki értelmiségiek tettek tanúvallomást a vádlottak mellett.

Míg ugyanebben a történelmi korszakban (dátum szerint később) a polgári haladásban előttünk járó Franciaország a maga Dreyfus-ügyét kiáltóan igazságtalan ítélettel vélte elintézni, addig Magyarországon a tiszzaeszlári per *felmentő* ítélete vagy három évtizedre gátat vetett mindenféle közigazgatási szintű antiszemitizmusnak, a vérvád rágalmát pedig száműzte a közgondolkodásból.

A magyarországi zsidóság akadálytalanul boldogulhatott, sokan közülük a főnemes-ség tagjai lettek, még többen a tiszti- és tábornoki karba, országos hivatalokba kerültek.

Ennek ellenére tény, hogy a jobboldali sajtó sok szennyet kavart; Kiss József versben fejezte ki keserűségét:

*Országról jár országra szét
Miként a pestis, útja vész,
Meghal nyomán az irgalom
S elveszti ősjogát az ész...*

*Ha védekezel: – ingerelsz,
Ha szórtlan tűröd: – gyávaság!
Feljajdulsz érzékenyedél
S a néma jog is vall reád!*

(Az ár ellen, 1882)

Mulasztás volt az is, hogy a szerencsétlen fiút apja elleni vérvád rágalmára kinzással kényszerítő pandúrtiszteket, a rablógyilkos írnokot és Bary vizsgálóbíróát nem vonták komolyan felelősségre; megelégedtek a felmentő ítélettel.

Tény viszont, hogy a haladó magyar sajtó és irodalom ébren tartotta az ország lelkiismeretét. Először maga a védőügyvéd, Eötvös Károly írt érdekfeszítő könyvet a perről, mely sokáig volt meghatározó élményt adó olvasmánya sok irodalomkedvelő embernek (*A nagy per*, 1904, legutóbbi kiadása 1968). Később nem kisebb mester, mint Krúdy Gyula dolgozta fel a témát. Krúdy dokumentumregényét, *A tiszzaeszlári Solymosi Esztert* 1931-ben egy napilap közölte folytatásokban: nemrég jelent meg először könyv alakban, a *Magvető* gondozásában.

* * *

Mennyi meglepetést tartogat még mindig Krúdy Gyula! Mintha így tervelte volna ki: negyvenkét évvel halála után azzal lepi meg egyre nagyobb és egyre lelkesebb olvasóközönségét, hogy napilapok betűtemetőiből új meg új, lényegében ismeretlen munkái támadjanak fel. Hatásos gondolat. Jobban tesszük azonban, ha inkább azon tűnődünk: vajon miért nem jelent meg könyv alakban ez a regény oly hosszú ideig?

Tény mindenestre, hogy meglepetésünk a mű olvastán bizony nagy, Eötvös után erről a témáról ismét dokumentumregényt írni: merészség. Joggal fogalmazott így az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv (5. kötet, 371. lap, Czine Mihály sorai): „*Életműve teljes feldolgozása sok vonatkozásban módosíthatja a róla alkotott képünket.*”

Bizony, módosíthatja. Mert *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter* talán az első magyar dokumentumregény. Tele bírósági jegyzőkönyvek részleteivel, kollégák tudósításainak idézeteivel, újságcikkekkel, az írónak Eötvössel vitázó közbeszólásaival, emeltt mindenki a maga nevéen szerepel, és a mű csak tényeket közöl. Nem régi illatok, nem régi szerelmek, őszök, gavallérok világa kelt e könyvben életre; a vörös postakocsi tovarobogott, utasa leszállt szülőföldjén, és most ott nézelődik 1882 múltba süllyedt magyar békevilágában.

És mikor történik ez a múltba látogatás? Eötvös Károly védőügyvédi beszámolója után huszonhét, az események után pedig egy híján ötven évvel vagyunk a Krúdy-regény megírásakor. Miért ezt a nagy pört újra előhozni?

Mert 1931 két évvel van a hitleri hatalomátvétel előtt.

Mert 1931-ben ismét mozgolódik az antiszemitizmus, és ismét társadalmi–politikai bajok kendőzésére használják fel.

Mert majd hét év múlva, 1938-ban az a magyar törvényhozás, mely az 1867-es és 1868-as törvényeket hozta: zsidótörvényt fabrikál.

Krúdy tudta, érezte, hogy meg kell szólalnia. Ezért írta meg ezt a folytatásos újságregényt. Nagy tett volt, ritka tett volt.

De ezt a dokumentumregényt nem csupán nagy tett volta és nem is csak műfaji újdonsága avatja irodalmi értéké.

Krúdy írói erényeit méltatni e rövid cikkben fontoskodó túlbuzgalom lenne. Mindenki, aki e sorokat olvassa, tudja: miért nagy író Krúdy, és nyilván az erre vonatkozó

szakirodalomból is ismeri a legfontosabbakat. Hadd mutassunk rá tehát csupán annak a szerkesztési telitalálatnak a jelentőségére, hogy művét a felmentő ítéletet követő pesti tüntetések, kilengések leírásával kezdi. Kinek nem jutott akkor, 1931-ben eszébe, hogy ugyanannak az újságnak egy másik lapján a berlini csöcselék tombolásáról olvashattott... De ezen túl: a rövid, talán éppen 10 lapnyi fejezet pompás és pontos képet ad a régi Pestről, az újonnan megnyílt indóháztól a mai Astoria-keresztezéig. Remeklés.

Szóljunk tehát inkább arról, hogy miként illeszkedik ez a regény a magyar próza fejlődésének szövetébe. Itt, ebben a tényregényben derül ki ugyanis napnál világosabban a sokáig – imitt-amott máig – leereszkedőleg adomázónak titulált stílus hihetetlen társadalombíráló ereje, sodra, már-már támadó lendülete. Ahogy Krúdy a mikszáthi módszert továbbfejlesztő tökélyvel képes látszólag adomázva, az előadott nagy per eseményei között szép csendesen kacskaringózva, a történetet mint szivarfüstöt bodorítva, vérlázító dolgokat előadni, és ezzel az olvasót fölháborítani; ahogyan e módszerrel indulatos társadalomkritikájának hitele csak gyarapszik; ahogyan humora egyszerre érezteti a szülőföld szívfájdító illatát, és támaszt mégis az olvasóban lelki furdalást – az nem kisebb egyéniségnek, mint bizony a derék halhatatlan, a csodálatos Heltai Gáspárnak iskolája. Mikor írjuk már meg végre, hogy ez az adomázó, ez az álkedélyes magyar prózastílus a legrégebb, legkeményebb és leghaladóbb társadalombíráló elbeszélő művek sajátja; persze nem az egyetlen, de igenis *egyik út*, s ez Heltaitól egyenesen vezet Krúdyig és tovább.

És most mindjárt tegyük hozzá, hogy amikor Krúdy mégis elnéző, ha egyet-mást mégis elhallgat, ez a néha tetten érhető tulajdonsága nem stílusából fakad, nem annak következménye.

Feltűnő ugyanis, hogy Krúdy a kelleténél kevesebbet szól Bary vizsgálóbíróról, szerepéről; eleinte Ónódy mentségére is találni vélt szavakat; a rablógyilkos írnokot szinte sajnálja; Korniss elnök meg valósággal megdicsőül a pulpitusán. Mivel ezek az elhallgatásai meglepően azonosak az *Eötvös titkolódzó félmondataival* (annak ellenére, hogy Krúdy nyomatékosan elhatárolja magát a „nem szabolcsi” Eötvösnek egyébiránt általa is nagyrabecsült művétől), gyanítható, hogy Krúdy, akárcsak Eötvös, amikor az bizonyos „titkos tanácsot” emleget, arra céloz, és arra óhajtja irányítani az olvasó gyanúját, figyelmét, hogy működtek ebben a perben névtelenül maradt országos koponyák és hatalmasságok is, ez az egész nyírségi dzsentripereputty bizony csak statisztika volt a hatalom igazi birtokosai által rendezett színjátékban...

Meglepő, hogy a címhez képest – és a tényekhez képest – milyen kevéssé foglalkoztatta az író fantáziáját Solymos Eszter története, lelkivilága. Pedig a tanúvallomásokból, mint apró mozaikdarabokból, kirakható egy agyonhajszolt napszámos lányka sivár élete, ahogyan azt később Móricz Zsigmond megírta az *Árvácskában*. A nagy per bizony elhomályosította Eszter tragédiáját, s ennek alighanem a gonosz csőszné örvendezett legjobban, mert így senki sem vádolta az ütleget, éheztetett gyermek halálával.

Ugyanígy alig esik szó a fővádlottról: Scharf Józsefről, erről a kemény, tiszta, természetes eszű emberről, akit még szerencsétlen kisfiának belésulykolt vádaskodá-

sai sem fordítottak gyermeke ellen, s aki józanul, erkölceit mindvégig megőrizve állta ki a per gyötrelmeit. Nagy és megíratlan regényalak, egy Babel – *egy Krúdy!* – tollára lett volna méltó.

Természetes, hogy ilyen lélektani részletek bemutatására, elmélyült ecsetelésére csak akkor kerülhet sor, ha a vádlottak ártatlansága a legszélesebb közvélemény előtt is bizonyított. Mindaddig azonban, míg az antiszemitizmus kórokozója ott lappang egy ország, egy nép szervezetében: elsősorban az igazságot, és csakis az igazságot lehet hangoztatni, csak maga a per állhat a mű középpontjában, akár lélektani árnyalatok mellőzésének árán is.

Ezt kívánja Magyarország lelkiismerete; azé a Magyarországé, mely már 1867-ben és 1868-ban törvénybe iktatta az itt lakó nem magyarok jogait, és melynek szabadságáért 1848-ban annyi nem magyar vér is hullott.